



מכניסים את הקיימות לליבה נייר עמדה לקידום החינוך הסביבתי



מכללת סמינר הקיבוצים

המועצה הירוקה והמכון לחינוך מתקדם

ל"ג בעומר תשע"ד, מאי 2014

מכניסים את הקיימות לליבה

נייר עמדה לקידום החינוך הסביבתי

נייר העמדה "מכניסים את הקיימות לליבה" הוא פרסום משותף של המועצה הירוקה והמכון לחינוך מתקדם, מכללת סמינר הקיבוצים

מאי 2014

צוות כתיבה:

ד"ר אילנה אבישר (ראש צוות כתיבה), דיקנית הפקולטה למדעים, מכללת סמינר הקיבוצים

פרופ' נמרוד אלוני, ראש המכון לחינוך מתקדם, מכללת סמינר הקיבוצים

ד"ר דייד דוניץ, מכללת סמינר הקיבוצים ומרכז השל לקיימות

ד"ר ניר מיכאלי, דיקן פיתוח פדגוגי, מכללת סמינר הקיבוצים

שחר כהנוביץ', רכז סביבה וקיימות, מכללת סמינר הקיבוצים

בימים אלו עושה את צעדיה הראשונים התכנית הלאומית "ישראל עולה כיתה: עוברים ללמידה משמעותית". תכנית זו חותרת לזמן תהליך למידה שמחולל חוויית צמיחה קוגניטיבית, רגשית וחברתית, המבוססת על רלוונטיות ללומד ולמורה, על מעורבות פעילה ביצירת הידע ועל בניית יכולות ומוטיבציות ללמידה משמעותית עתידית. מטרתה של רפורמה חינוכית זו היא להתאים את מערכת החינוך למאה העשרים ואחת ולהכין את הלומדים למציאות חדשה, מאתגרת ודינמית. נייר עמדה זה מבקש להצביע על "הכנסת הקיימות לליבה" כנתיב מרכזי ביישום רפורמה ברוח זו.

ההכרה בחשיבות החינוך לשם המעבר לחברה בת קיימא מעוגנת בשורה של ועידות וכנסים בינלאומיים שהתקיימו בעשורים האחרונים,^[1] בהחלטות ממשלת ישראל,^[2] בחוזרי מנכ"ל משרד החינוך^[3] ובמחקרים וניירות עמדה.^[4] אף על פי כן, מחקרים אקדמיים ודיווחים של ארגוני חינוך וסביבה מעידים שרמת המודעות הסביבתית-חברתית בקרב תלמידים וסטודנטים (בכל הגילים והמגזרים) נמוכה, נפח הפעילות הלימודית והחינוכית בנושא קטן והמשאבים המוקצים לו נמצאים בחסר.

אנו סבורים שללמידה משמעותית יש תפקיד מכריע ביכולתנו להתמודד בהצלחה עם המשבר הסביבתי הגלובלי ועם האתגר של ביסוס צדק חברתי בר קיימא. המציאות הגלובלית הולידה מודעות אנושית חדשה – שבחזיתה המושג קיימות – ומודעות זו מחייבת חריגה מגישה ממוקדת דיסציפלינה ומעבר ללמידה משמעותית ובין-תחומית. דרושה עשייה חינוכית מאומצת וממוקדת שתקנה דעת, תעורר אכפתיות ואחריות ותפתח כישורים, רגישויות והתנהגויות – חינוך שישאיר חותם משמעותי בחיי הצעירים ויחולל אצלם את המודעות והאחריות הנדרשות להתמודדות עם אתגרים סביבתיים-חברתיים דרמטיים שמעסיקים את החברה הישראלית.

דרוש לנו חינוך לאחריות אזרחית שמשלבת דאגה לסביבה בריאה ולהגנת הטבע עם הבטחת זכויות אדם, שוויון הזדמנויות, צדק חברתי וכלכלה בת קיימא.

1. ועידת טביליסי לקידום החינוך הסביבתי, 1977; פסגת כדור הארץ בריו דה ז'נרו, 1992; פסגת יוהנסבורג, הפסגה העולמית השנייה בנושא פיתוח בר קיימא, 2002; ועוד.
2. החלטת ממשלה מס' 246 בדבר תכנית אסטרטגית לפיתוח בר קיימא בישראל, מיום 14.5.2003; החלטות ועדת החינוך מהשנים 2004, 2006, 2009.
3. חוזר מנכ"ל תשס"ד 5/ב; מסמך הסטנדרטים, 2004; תקציר חוזר מנכ"ל, 2007; חוזר מנכ"ל תשס"ט 3/א.
4. גולדמן, ד' (עורכת) (2003); טל, ט' (2004); טל, א' ואחרים (2007); טל, ט' (2009); גולדמן, ד' ואחרים (2010); טל, ט' ואחרים (2010); שמאי, מ', ודוניץ, ד' (2012).

דרוש לנו חינוך שיטפה צעירים בעלי אחריות אזרחית מסוג חדש: אחריות שמשלבת דאגה לסביבה בריאה ולהגנת הטבע עם הבטחת זכויות אדם, שוויון הזדמנויות, צדק חברתי וכלכלה בת קיימא. ואכן רעיון הקיימות כפי שאנו מכירים אותו בעשור השני של המאה העשרים ואחת טומן בחובו יסודות סביבתיים וחברתיים כאחד. בשיח הסביבתי המזין אותו נכללות המגמות הידועות של שימור מגוון ביולוגי, הגנת משאבי המערכת האקולוגית ופיתוח בר קיימא. דוגמאות מובהקות לעניין זה הן זיהום האוויר, המים והקרקע; קריסת בתי גידול עד חורבן והכחדה המונית של מינים; עומס פליטות גזי חממה ושינויים אקלימיים; ופגיעות קטלניות בבריאות הציבור.

השיח החברתי שמזין אותו מתאפיין במאבק לביסוס אמנה חברתית חדשה, שמושבתת על סולידריות אנושית, צדק חברתי (בכלל זה צדק חלוקתי ונגישות הוגנת למשאבים ציבוריים), שוויון הזדמנויות, זיקה למקום ולקהילה ודמוקרטיה השתתפותית ורב-תרבותית. דוגמאות מובהקות לעניין זה הן המחאות החברתיות בישראל ("העם דורש צדק חברתי"), בארצות הברית ("לכבוש את וול סטריט") וכמעט בכל שאר מדינות העולם. המשותף לכל המדינות הללו הוא "תשעים ותשעה אחוזים" של הציבור המוצאים את עצמם מודרים על ידי "אליטת האחוז האחד" של עשירי העולם והחברות הבינלאומיות, מאופק תעסוקתי משמעותי ובלא הזדמנויות הוגנות לבריאות, לחינוך, לדיוור ולהגשמה עצמית בנחלת הכלל הסביבתי, החברתית והתרבותית.

גישת הקיימות דוגלת ברעיונות ובמעשים שימנעו את קריסתן של המערכות האקולוגיות והחברתיות. היא פועלת להבטיח את קיומן וחוסן של מערכות אלו, בהווה ובעתיד, לטובת חיוניותה ושלמותה של הסביבה הטבעית ולטובת רווחתם וכבודם של בני האדם.

הקיימות, במילים אחרות, כשמה כן היא: תפיסת עולם שדוגלת ברעיונות ובמעשים שימנעו את קריסתן של המערכות האקולוגיות והחברתיות ויבטיחו את קיומן וחוסן של מערכות אלו, בהווה ובעתיד, לטובת חיוניותה ושלמותה של הסביבה הטבעית ולטובת כבודם ורווחתם של בני האדם.^[5] מדובר בדרך חיים שחותרת למימוש הפוטנציאל האנושי ולקידום השגשוג החברתי, אך מתוך מודעות ואחריות לכך שיש להבטיח את החיוניות והתקינות של משאבי הטבע והסביבה, כמו גם את ההגינות, הזמינות והתקינות התפקודית של המערכות החברתיות בחינוך ובבריאות, בתעסוקה ובפנסיה, בדיוור וברוחה, בתרבות ובאזרחות הדמוקרטית. ומזווית מעט אחרת, מדובר בהתגייסות עכשווית לטובת הרעיונות הפוליטיים המסורתיים המוכרים של ביסוס אמנה חברתית, בקשת טובת הכלל וטיפוח רוח אזרחית. מכאן גם נובעת בהכרח ההתייצבות הערכית והאזרחית מן הצד

5. הגדרה ברוח דומה ניתן למצוא במסמך המקיף **תחזית קיימות לישראל 2030** (המשרד להגנת הסביבה ומכון ירושלים לחקר ישראל, 2012, עמ' 30), כתחום "המשלב בין סביבה, רווחת האדם וחוסן".

האחד בעד שוויון בזכויות ובהזדמנויות (כולל נגישות למשאבי טבע והשפעה פוליטית), וכן לטובת הקיימות של מערכות חינוך, רווחה ותרבות, ומן הצד האחר נגד כל קבוצת אינטרס אשר מטעמים של חמדנות, כמיהה לזכויות יתר או יזמות חסרת אחריות מניעה מהלכים שאינם ברי קיימא.

זו גם המודעות הערכית-תרבותית שעלינו להתנער מההתמסרות האובססיבית לתרבות הצריכה ולאזן את חיינו במתינות חומרנית ובהתמסרות מקבילה לערכי רוח וקהילה, אמנות ותרבות, סולידריות חברתית והגשמה עצמית.

קיימות היא גם ההכרה **הרציונלית-מדעית** שהעומסים התובעניים שכלכלת הצריכה משייתה על כדור הארץ מדלדלים את משאבי הטבע; מאיימים על חוסנה של הסביבה; ושמזון, מים, אדמה ומגוון המינים שעומדים לרשותנו היום ספק אם יהיו עוד נגישים לדורות הבאים. וזו גם המודעות **הערכית-תרבותית** שעלינו להתנער מההתמסרות האוטומטית לתרבות הצריכה האובססיבית וחסרת ההבחנה – עוד ועוד ללא גבולות, כביכול ערכים חומריים הם היחידים המושלים בחיינו – ולאזן את חיינו במתינות חומרנית ובהתמסרות מקבילה לערכי רוח וקהילה, אמנות ותרבות, סולידריות חברתית והגשמה עצמית. ובניסוח נוסף: **עלינו לשתף פעולה כדי להבטיח את שלומו של הבית האחד והיחיד של האנושות, ובד בבד להגן על כבודם ועל רווחתם של כלל בני האדם באשר הם בני אדם** – בכלל זה דאגה לחירויות הפרט, בריאות, דיור, חינוך והשכלה והצבת קווים אדומים לניצול, שעבוד או גזלת הזולת, המונעים ממנו מיצוי של זכויות האדם והאזרח.

עלינו ללמוד לחיות עם אחרים ולא על חשבונם; ללמוד להוקיר את משאבי הטבע, התרבות והחברה כאן ועכשיו, ועם זאת לכבד את הילדים, הגורים והניצנים של היום ולהבטיח להם עתיד של חיוניות ורווחה.

מידה מסוימת של נחת ואופטימיות אפשר לרוות מכך שקהילת העוסקים בחינוך סביבתי ובחינוך לקיימות בישראל מתרחבת משנה לשנה, ונמנים עמה מגוון רב של ארגונים ובעלי עניין, מתודולוגיות ותפיסות חינוכיות. מגמה זו מוצאת ביטוי במחקר האקדמי, בניירות

עמדה ובמחקרי אוריינות סביבתית;^[6] בקואליציות חדשות שבהן חוברים יחד אנשי עיון ומעשה; ביוזמות של ארגוני סביבה וחברה, רשויות מקומיות, משרדי ממשלה, בתי ספר ועוד. באותה נשימה יש לציין בחיוב ובהערכה את המאמצים והמשאבים שמשקיע המשרד להגנת הסביבה בתחומי החינוך והקהילה. המשרד רתם לעשייתו הברוכה חלקים בתוכו ובתוך מערכת החינוך להקמת בתי ספר ירוקים, לקידום ה"מתווה המשולב" ולמהלכים נוספים בחינוך הפורמלי והבלתי פורמלי. כמו כן, ניתן לזהות שינויים ראשוניים במערכת החינוך, בעיקר במקצועות לימודי המדעים בכלל ומדעי הסביבה בפרט, הגיאוגרפיה והאזרחות, שבהם משולבים יותר ויותר למידה רב- ובין- תחומית על סוגיות שנויות במחלוקת מתחומי הסביבה והקיימות.

נדרוש מעצמנו לכבד ולהכיל במקום לנצל ולהדיר, ולא עוד
להחליט על אחרים, בלעדיהם, כאילו היו שקופים נטולי ערך,
מסורת, חזון ודעה משל עצמם.

עם זאת – עוד רבה המלאכה. מחקרים בארץ ובעולם מעידים על קושי אמיתי בהשגת תמורות מהותיות אצל תלמידים ותלמידות – שמתבטאות בידע, בשינוי עמדות ובהתנהגות. הדבר משתקף גם בכמות, באיכות ובאופן המפגש של תלמידים בכל הגילים עם מושגים אלו. הפער בין האתגר החינוכי והאנושי, המקומי והגלובלי העומד לפנינו לבין ההצלחות אומר דרשני.

אנו סבורים שביסוד תפיסת הקיימות עומד **מסר חינוכי משותף**: עלינו ללמוד לחיות עם אחרים ולא על חשבונם; ללמוד להוקיר את משאבי הטבע, התרבות והחברה כאן ועכשיו, ועם זאת לכבד את הילדים, הגורים והניצנים של היום ואת צאצאיהם לעתיד לבוא ולהבטיח להם עתיד של חיוניות ורווחה; ללמוד לכבד ולהכיל במקום לנצל ולהדיר; וללמוד שלא מחליטים על אחרים, בלעדיהם, כאילו היו שקופים, נטולי ערך, מסורת, חזון ודעה משל עצמם.

6. ראו לעיל בהערה 4.

המלצות מרכזיות

ההמלצות שלהלן מצביעות על מגוון עיקרים והיבטים שיש לתת עליהם את הדעת במטרה "להכניס את הקיימות לליבה". הן מבוססות על מחקרים רבים ורב-תחומיים, ובעיקר על ניירות עמדה של ארגונים, עמותות ופעילי שטח שהוצגו בכנס השנתי ה-12 לחינוך סביבתי בנושא: "שותפים לשינוי חברתי: אקטיביזם וחינוך". האחריות לכל שמוצג להלן, לטוב ולרע, היא רק על הכותבים.

ההמלצות חולקו על פי ארבע רמות של אחריות וביצוע – משרד החינוך ושר החינוך, מוסדות הכשרה והתפתחות מקצועית של מורים, השלטון המקומי ומחלקות החינוך ובתי הספר; אך עם זאת אחריות העל מונחת על כתפיו של משרד החינוך ושל שר החינוך.

1. קיימות בליבה – רמת משרד ושר החינוך

תפיסת הקיימות צריכה לשמש יסוד מארגן בתפיסה החינוכית של כלל מערכת החינוך: בהכשרה, בכתיבת תכניות לימודים, ביצירת פדגוגיות ושיטות הוראה, בתכנון ועיצוב המרחב החינוכי ובעומק החוויה החינוכית האותנטית של המהנך והתלמיד. אם מקובל עלינו שתפקיד מרכזי של החינוך הוא להכין את התלמיד להתמודד עם אתגרי המאה העשרים ואחת – על המערכת להבין אתגרים אלו לעומקם, ברמה המקומית והגלובלית, ולנהוג בתפיסת הקיימות כרכיב מרכזי בליבת החזון החינוכי. יישום תפיסה זו מחייב הרחבה של האוטונומיה החינוכית המקומית, שינוי תפיסת "הידע במרכז", מדידה והערכה בשיטות חלופיות וייצור למידה משמעותית וחוויתית, חשיבה ביקורתית ואחריות אישית של הלומד כלפי הקהילה והחברה.

כדי לעשות זאת על משרד החינוך לקבל אחריות מלאה על הטמעת תפיסת הקיימות, ליצור חזון ואסטרטגיה ולהעמיד משאבים ראויים לביצוע. בכך יוכל המשרד לממש את הפוטנציאל הסינרגטי הגלום בהטמעת עקרונות החינוך לקיימות בתוך התכנית הלאומית "ישראל עולה כיתה".

המלצות

א. בראש ובראשונה יש להטמיע את תפיסת הקיימות לתוך החזון, ליבת מטרות החינוך ומערכת הערכים המכוננת והמכוונת את העשייה של מערכת החינוך, כמערכת ערכית אקוטית להתמודדות הציבור הישראלי עם האתגרים הסביבתיים-חברתיים של המאה העשרים ואחת.

ב. יש להטיל על המזכירות הפדגוגית או על המועצה הלאומית לחינוך להגדיר מהי האוריינות הסביבתית הדרושה לאזרחי מדינת ישראל, ומהם הקווים המנחים למדיניות חינוך סביבתי לקיימות במערכת החינוך. על הגוף המוסמך לתרגם את החזון והמטרות לפרקטיקות ולבחון לעומק את הסתירות הפנימיות, המתחים והחסמים העומדים לפני הטמעה אפקטיבית של ערכי הקיימות כיסוד מארגן במערכת החינוך בכלל ובתכניות הלימודים ובתי הספר בפרט.

ג. על משרד החינוך לקבל אחריות מלאה לריכוז תחום החינוך לקיימות ולהובלתו, מתוך קיום דיאלוג מתמיד עם האקדמיה והמגזר השלישי (בניגוד למצב היום, שבו המנוע המרכזי בנושא הוא המשרד להגנת הסביבה על משאביו המוגבלים). עליו להקצות ולאגם משאבים, ליצור "בית" המייצג והמרכז בתוך משרד החינוך את התחום באופן שמשקף את חשיבותו, לבנות ולתמוך בבניית תכניות לימודים ולאפשר את שילובן ברמה הלאומית וברמת הרשויות המקומיות.

ד. חינוך סביבתי כמקצוע וכיסוד מארגן. החינוך הסביבתי דורש מיומנויות חשיבה ברמה גבוהה. על כן יש לשלבו כבר מהגיל הרך, עבור בבית הספר היסודי, בחטיבת הביניים ובחטיבות העליונות. יש לחזקו בשני נתיבים מקבילים: כמקצוע לכל דבר ועניין, בתוך כך הקמת ועדת מקצוע והקצאת משאבי שעות לימוד והוראה; ונוסף על כך, על כל תכניות הלימוד במקצועות השונים להיבחן לאור עקרונות הקיימות והחינוך הסביבתי, כדי לקדם הלכה למעשה למידה רב-ובין-תחומית. מהלך זה ינוהל על ידי מנהלת משותפת בין-תחומית של כלל מקצועות הלימוד.

ה. על משרד החינוך להקים רשת שתאפשר העברת מידע בין בתי הספר, ארגונים ומשרדי ממשלה רלוונטיים כדי לעודד פיתוח רשתות של ידע תוכן (קיימות) וידע תוכן פדגוגי; יצירת שיתופי פעולה ומינוף הקהילה; ויישום, הערכה והעתקה של פרקטיקות מוצלחות.

ו. על משרד החינוך ליצור תקן ולהקצות שעות שבועיות לרכזי קיימות בית ספריים. אלה ילוו את הצוות החינוכי בתהליך הטמעה מורכב זה. לרכזי קיימות בית ספרי פוטנציאל עצום להפוך את בית הספר לסוכן שינוי בקהילה המקומית על ידי יצירת שיתופי פעולה בין בית הספר לקהילה ולרשות המקומית.

ז. על משרד החינוך לקדם את הטמעת החינוך לקיימות בהכשרה ובפיתוח של מורים (ראו סעיף 2).

2. קיימות בליבה – רמת ההכשרה וההתפתחות המקצועית של מורים

אנו רואים חשיבות רבה בשילוב נושא הקיימות בלימודיהם של כל פרחי ההוראה. שורת מחקרים שעקבו אחר רמת האוריינות הסביבתית בקרב פרחי התכניות להכשרת מורים ובוגריהן מצאו כי רמה זו נמוכה.^[7] לא מכבר התקבלה החלטה לתמוך בקורסים וולונטריים לחינוך לקיימות לגילאי קדם-יסודי ויסודי, במימון משרד החינוך והמשרד להגנת הסביבה, ובשנת תשע"ג החלו למעלה מ-30 קורסים כאלה – זו התחלה ברוכה, אך דרושים מהלכים מוגברים יותר, שיובילו להתגייסות של האוניברסיטאות והמוסדות להכשרת מורים ולקביעת החינוך לקיימות כרכיב חובה בכל ילקוט שעות של הכשרה להוראה.

המלצות

א. על המוסדות האקדמיים והאחרים המכשירים, מפתחים ומלווים מורים להקים ועדה אקדמית שתהיה מורכבת מנציגי אוניברסיטאות, מכללות להכשרת מורים, משרד החינוך והמועצה להשכלה גבוהה ושתיצור אסטרטגיה מערכתית סדורה להטמעת קיימות בליבת הכשרת המורים ומערך ההתפתחות המקצועית (בתוך השתלמויות במסגרות של מרכזי הפסגה, "אופק חדש" ו"עוז לתמורה"), על ידי הגדרת תכנית רוחב מחייבת והטמעת מיומנויות, ידע פדגוגי ואינטרדיסציפלינרי. יש הכרח, כחלק מתהליך זה, להעמיק בחשיפת סגל ההדרכה הפדגוגית והסגל האקדמי לתחום ולהשתמעויותיו הפדגוגיות והדיסציפלינריות.

ב. יש לשלב שיטות הוראה חדשניות המבוססות על פדגוגיות של החינוך לקיימות בהכשרת המורים ובפיתוחם. לצורך כך יש להפוך את הלמידה הרב-תחומית והבין-תחומית לרכיב בעל ערך בקוריקולום, לפתח את הלמידה החוץ-כיתתית, למנף למידה מבוססת פרויקטים ולבסס כלי הערכה דיאלוגית ומעצבת. יש להעמיק את ההיכרות עם הפדגוגיה הביקורתית מבוססת המקום ועם כלי חשיבה ביקורתיים לזיהוי תהליכים והנחות יסוד סמויות בחברה, ההכרחיים להבנה מעמיקה של סוגיות צדק סביבתי-חברתי. יש לבצע, הלכה למעשה, ניתוח סוגיות אקטואליות לחיי פרח ההוראה, בשלל כלי חשיבה וביקורת, ולקיים דיון של ממש על הכלים האזרחיים הנתונים לאזרח, למורה ולתלמיד לשם יצירת שינוי. כל אלו תומכים בהקניית למידה משמעותית ללומד ולמלמד.

ג. יש להכשיר מורים להוראת חינוך לקיימות ולייצר מסלולי הסמכה לרכזים בתחום (ראו המלצה 1.1). מורים אלו יהיו בעלי תפקיד בבתי הספר כרכזי קיימות, יובילו את התחום בקרב הצוות החינוכי, יפתחו תכניות לימודים מקומיות ובין-תחומיות ויקדמו אורח חיים בית ספרי מקיים.

7. גולדמן, ד' ואחרים (2006, 2010, 2013).

3. קיימות בליבה – רמת השלטון המקומי ומחלקות החינוך

מגמות גוברות של ביזור סמכויות אל הרשות המקומית מחזק גיסא, והפיכת הרשות המקומית לשחקן מפתח בהתמודדות עם סוגיות סביבתיות-חברתיות מקומיות וגלובליות מאידך גיסא, ממקמות את הרשות המקומית כציר מפתח הכרחי לקידום חינוך איכותי, משמעותי, מקומי ומתקדם. **פדגוגיה מבוססת מקום** היא נדבך חשוב בפיתוח קהילה ובטיפול אחריות במרחב הקרוב והרלוונטי ביותר לתלמידים. לרשות היכולת לזהות, לתמוך ולמנף פרויקטים הצומחים מבתי הספר ומן הקהילה, לחולל תהליכים בהשתתפות הציבור ולשלב מגוון בעלי עניין בתהליכים של תכנון נחלת הכלל המקומית ועיצובה. כל אלו, בצד המגמות העכשוויות המבקשות להגדיל את הסמכות של בתי הספר בכתובת תכניות לימודים בית ספריות, הם כר עשיר לעשייה חינוכית מקומית ומקיימת ברשות.

המלצות

א. על הרשות המקומית **להקים שולחן עגול** של מנהלי בתי ספר, עמותות, חינוך בלתי פורמלי ובעלי עניין אחרים, שמטרתו ליצור תכנית חינוכית מקומית דינמית ואקטואלית, הנשענת על חזון חינוכי מקומי, באופן שימצא את הסמכויות ואת חופש הפעולה של הרשות בתחום החינוך. תכנית חינוכית כזאת יכולה בד בבד לתמוך בתהליכים לאומיים (מעבר להפרדת פסולת, התייעלות אנרגטית, פיתוח הלכה למעשה של דמוקרטיה השתתפותית וכו') ובתהליכים מקומיים (עיצוב המרחב הציבורי, סוגיות סביבתיות-חברתיות מקומיות כמו שימור מול פיתוח ועוד). על הרשות לייצר גמישות מוגברת במבנה יום הלימודים ותפקוד המורה כדי לאפשר שהייה בתוך תהליך למידה וחקר, בתוך ומחוץ לבית הספר, ובמפגש עם גורמים בקהילה. שולחן עגול כזה יחבר בין ה"בוקר" הפורמלי ל"אחר הצהריים" הבלתי פורמלי, ובין למידה אקטואלית לאזרחות פעילה בקהילה.

ב. אנו עדים היום להתפתחות בקרב רשויות מקומיות ועמותות אזרחיות הניכרת בנקיטת עמדה פעילה כלפי סביבתם המקומית ובגילויי אכפתיות ואחריות אזרחית-סביבתית. **על השלטון המקומי למסד מנגנונים** לשיתוף הציבור בהליכי תכנון וקבלת החלטות המשפיעות על אורח חייו. עליו לשלב בתהליך הטמעת המנגנונים בקהילה פעילות בבתי הספר, מתוך מטרה לחנך להשתתפות אזרחית פעילה כדרך חיים.

ג. **יש להקצות משאבים ברשויות המקומיות לחינוך סביבתי בקרב התושבים הבוגרים.** משאבים אלו יוקצו, בין השאר, לפעולות חינוך מבוגרים, להסברה ולתמיכה ביוזמות מקומיות המעודדות מעורבות אזרחית.

ד. **על הרשות המקומית להתחייב לבנייה ירוקה (על פי תקן ישראלי 5281) בכלל מוסדות החינוך** בתחומה, מתוך חיבור מובהק של חצר המוסד החינוכי למערכת

האקולוגית והחברתית המקומית (הנמכת הגדר בין בית הספר לקהילה). יש לעשות שימוש מוגבר בשיטות תכנון שמגדילות את המפגש של התלמיד עם הטבעי והמקומי. ככלל, יש להתעקש על שיתוף קהל היעד של המוסד החינוכי (צוותי הוראה, תלמידים, הורים וכו') בתהליכי תכנון של שיפוץ ובינוי בתחומו. פעילות זו היא מיקרו-קוסמוס להתנהלות דמוקרטית שיתופית, המספקת תרגול הלכה למעשה של מיומנויות אזרחיות מהמדרגה הראשונה.

4. קיימות בליבה – רמת בית הספר

תפיסת הקיימות כורכת בקשרים מורכבים את המקומי והגלובלי, את הסביבתי והחברתי. לפיכך היא מחייבת פדגוגיה שנטועה במקום ובקהילה; פדגוגיה שמאזנת את הגלובלי, הלאומי, המוניציפלי והבית ספרי; פדגוגיה שמשקפת את החזון החינוכי המקומי, ושתוצריה באים לידי ביטוי בידע, בעמדות ובפעולות של התלמידים והצוות החינוכי ובתחושת שייכות למקום. מזווית אחרת, הצוות החינוכי הוא חבר בקהילה מקומית ובעל מקצוע וסמכות חינוכית. ככזה, מוטלת על כתפיו האחריות החינוכית לזהות את מסכת ההקשרים המקומיים המורכבים של סביבה-חברה-כלכלה ולהנגיש אותה לתלמידיו. על מערכת החינוך ובית הספר לתת בידי הצוות החינוכי את הכלים, המשאבים והלגיטימיות לעשות זאת מצד אחד, ומן הצד האחר לייצר פלטפורמות למידה מתקדמות המאפשרות קהילת לומדים שבה הצוות שותף כלומד-מלמד. על כן, לבית הספר תפקיד מפתח בהקשר זה, ועליו לאפשר לצוות החינוכי בו חופש לייצר בעצמו תכניות לימודים (תלב"סים), בדמותו ובצלמו, בזיקה לרוח הרשות המקומית ולמטרות העכשוויות של משרד החינוך, כפי שהן עולות מן הרפורמה "ישראל עולה כיתה".

לא פעם מופעלים תלמידים בבית הספר בבניית ספסל מצמיגים ובוץ וכביכול לומדים כך על "בנייה ירוקה", אך בה בעת נבנים בתי ספר וכיתות חדשות בלי להביא בחשבון עקרונות של בנייה כזאת. לעתים מחנכים בוחרים לעסוק באי-צדק סביבתי-חברתי, אך בבית הספר שלהם מועסקים עובדי ניקיון, שמירה והוראה בהעסקה פוגענית. על פיו ולבו של בית הספר ושל המעטפת שלו להיות שווים, ועל הדוגמה האישית כמודל חינוכי להיות מושתתת גם על המרחב הבית ספרי והתנהלותו. סוגיות אלו יכולות לשמש כר למידה אפקטיבי, הנטוע במציאות קונקרטית ורלוונטית ללומד ולצוות ההוראה. **מדובר בלמידה משמעותית היכולה לשלב פעולה והתנסות בתהליך המבקש ליצור שינוי.**

יש לציין שכבר היום נעשים צעדים חשובים ליישום רעיונות אלו בפרויקט "מוסדות חינוך ירוקים מתמידים" ובתכנית המשולבת. עם זאת, ראוי להעמיק עשייה זו ולהרחיבה לאור ההמלצות שלהלן.

המלצות

- א. **על בית הספר למנות רכז קיימות** (ראו 1.1) ולהעמיד לרשותו את המשאבים הנחוצים לקידום הטמעת הנושא בכל הקשור לליווי של בניית תכניות לימודים בית ספריות של הצוות החינוכי, להטמעת אורח חיים מקיים בבית הספר וליצירת יוזמות בשיתוף הקהילה.
- ב. על בית הספר לזהות את חופש הפעולה הקיים ולפעול להרחבתו בכל הקשור **ליצירת תכניות למידה בית ספריות הנטועות במרחב המקומי**, בקהילה ובמשאבים השונים. על בית הספר לעודד למידה וחוויה בלתי אמצעית להעצמת החיבור בין התלמיד למקום מגוריו ולסביבתו הטבעית והקהילתית.
- ג. **על בית הספר להקים צוותים בין-תחומיים (אינטרדיסציפלינריים)**, שבהם התלמידים יוכלו לבחון סוגיות מנקודות מבט משתנות, דרך הניתוח המדעי של תהליכים ותופעות, המאפיינים הגיאוגרפיים, המשמעויות האזרחיות, האיכויות האמנותיות וכדומה.
- ד. **המרחב הוא עקרון יסוד בחינוך הסביבתי**, שכן כל מרחב רצוף מסרים סמויים וגלויים שיכולים לשמש גורם מחנך אפקטיבי. אין הכוונה לחזות המרחב בלבד, אלא גם להתנהגות הארגונית. בית ספר צריך לעשות מאמץ אמיתי להקטין את טביעת הרגל האקולוגית שלו באמצעות רכש ירוק ומקומי, התייעלות במשקי האנרגיה, המים והפסולת, תחבורה ודרכי ההגעה לבית הספר, תמיכה במגוון הביולוגי ועוד. חשוב ביותר **לייצר נראות** למאמץ זה ולתוצריו.
- ה. יש **ליצור מערך הערכה ומדידה** שיבחן את מידת ההצלחה של הפעולות הבית ספריות לקידום אורח חיים מקיים, הן בתחומים הפיזיים (שימוש במשאבים, הפרדת פסולת, רכש ירוק ועוד) והן בתחום האוריינות הסביבתית (בכלל זה היבטי ידע, עמדות והתנהגות). את תוצאות ההערכה והמדידה הללו יש להנגיש לציבור ולשלבן בנראות הבית ספרית.

מעל הכול - על כלל רכיבי המערכת להכניס את החינוך הסביבתי ואת ערכי הקיימות הסביבתית-חברתית לליבה. כדי לעשות כן דרושים אומץ, נחישות ושאר רוח בתוך המערכת ושיתוף עם קהילה מתרחבת חדורת מוטיבציה וברוכת כישרונות.

בין חינוך לקיימות סביבתי: החינוך הסביבתי הוא שם כולל למגוון גישות. יש שמדקדקים ומבחינים בין אסכולות שונות ומגוון היבטים ומגמות, אך לצורך מסמך זה "חינוך סביבתי" ו"חינוך לקיימות" ישמשו שמות נרדפים. יתר על כן, אנו בוחרים לראות בחינוך הסביבתי חינוך הומניסטי רב-תחומי, העוסק בלמידה על הסביבה, בתוך הסביבה ולמען הסביבה; והמונח "סביבה" מתרחב מעבר להיבטים הפיזיים והאקולוגיים של עולם הטבע, להיבטי חברה, כלכלה ותרבות, מקומיים וגלובליים. חינוך זה מתווה ערכים חברתיים כגון שייכות ואחריות למקום, אזרחות פעילה ותודעה פוליטית, מודעות לאתגרים סביבתיים-חברתיים, חשיבה ביקורתית, נקיטת עמדה ועשיית מעשה, מתוך הבנת עומק של סוגיות צדק חברתי וסביבתי, מהמקומי ועד הגלובלי. חינוך סביבתי יש ללמד בלמידה חווייתית מעוררת פליאה, הנותנת מקום לרב-תרבותיות ומבוססת מקום וקהילה. המחנך משלב פעילות חוץ-כיתתית מגוונת עם דיון בדילמות אותנטיות ואקטואליות ללומד ומזמן התנסות ושותפות במאבקים חברתיים וסביבתיים.